

ПЛАНІГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ СЕРЕДНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОЇ СТОЯНКИ РУБАНЬ

Оксана ВОТЯКОВА

Інститут археології НАН України,
пр. Володимира Івасюка, 12, 04210, м. Київ, Україна,
e-mail: oksana_votyakova@ukr.net

Досліджено планіграфію розкопу 1 стоянки Рубань, враховуючи контекст технологічного аналізу та ремонту артефактів. Основною метою визначено кореляцію даних і реконструкцію процесу обробки каменю на вказаній ділянці. Під час археологічних розкопок культурний шар досліджено на площі 126 м².

Зазначено, що аналіз планіграфії ділянки розкопу продемонстрував досить низьку щільність залягання знахідок, а також нерівномірне їхнє розподілення. Відмічено три зони концентрації матеріалу: в північній, південній та південно-східній частинах розкопаної ділянки. Констатовано, що планіграфічний аналіз артефактів за категоріями показав, що в північній зоні віднайдено найбільшу кількість нуклеусів. У південній зоні зафіксовано підвищення концентрації ядер у західній її частині та знарядь – у східній. Проте найбільша кількість останніх спостережено в південно-східній зоні. Так, у попередньому плані окреслено три окремі умовні виробничі ділянки на стоянці: дві з них (у північній і південній частинах) маркують зони розколювання кам'яної сировини, третя, локалізована у східній частині, може бути ідентифікована як місце активного використання знарядь.

Для кореляції цих спостережень використано планіграфічний аналіз ремонту, до якого було залучено 259 артефактів (30 % від усієї колекції). Частину виробів відновлено із фрагментів, а інші формують окремі блоки розколювання, у які входять нуклеуси, сколи та знаряддя. Вказано, що їхній планіграфічний аналіз підтвердив наявність на розкопі 1 виробничого комплексу, що складається із двох зон активного розколювання сировини на півночі і півдні та однієї – використання знарядь праці у східній частині, пов'язаних між собою. Зазначено, що цей зв'язок відображається в експорті заготовок/знарядь із зон розколювання до зони використання, а також заготовок/нуклеусів між обома зонами обробки кам'яної сировини.

Ключові слова: середній палеоліт, стоянка Рубань, планіграфія, ремонт.

Стоянка Рубань локалізована на схилі високої пологої ранньоплейстоценової тераси лівого берега р. Тиса, в однойменному урочищі на території колишнього кар'єру, на північно-східній околиці с. Горбки Березівського р-ну Закарпатської обл. (рис. 1), за 2 км на південний схід від стоянок Королево I, II. На пам'ятці були проведені комплексні дослідження: археологічні, геостратиграфічні та петрографічні [Вотякова, Рац, Весельський, 2023; Кулаковська та ін., 2018; Gerasimenko et al., 2019]. У 2006–2008 рр. колектив Закарпатської палеолітичної експедиції провів археологічні роботи на розкопі 1 (рис. 2). Внаслідок чого досліджено ділянку загальною площею в 126 м², де зафіксовано один компактний культурний шар *in situ* потужністю 10–15 см насичений кам'яними артефактами, який залягає у верхах перехідного горизонту від прилуцького до удайського етапів (MIS 5a–MIS 4) та датується близько 74–64 тис. років тому [Кулаковська та ін., 2018; Gerasimenko et al., 2019].

Рис. 1. Карта палеолітичних пам'яток Закарпаття
Fig. 1. Map of Paleolithic sites in Transcarpathia

Матеріали та методи. Здобута під час досліджень колекція артефактів налічує близько 1 000 знахідок. Серед них є всі категорії виробів, характерні для повного циклу розколювання та виготовлення знарядь (рис. 3). Комплекс складається із 2 пренуклеусів, 58 нуклеусів та їхніх фрагментів, 718 сколів і їхніх фрагментів, 82 знарядь та їхніх фрагментів, відбійника й ретушера, 20 уламків, 14 гальок та їхніх фрагментів, 9 із них – зі слідами розколювання. Основною сировиною для обробки (97% всієї колекції), за петрографічним визначенням Бейлі Раца, був різнокольоровий кременистий пісковик різного ступеню зернистості, який у формі гальок і зараз трапляється в нижній частині схилу, у безпосередній близькості від стоянки. Невелика кількість предметів зроблена із кременистого аргіліту [Вотякова, Рац, Весельський, 2023].

За техніко-типологічними характеристиками та моделлю розколювання індустрія Рубані належить до кола пам'яток шаранту типу Кіна, які походять із Південно-Західного регіону Франції [Bordes, Bourgon, 1951], і має аналогії в колекціях індустрій шару II стоянки Королево та II комплексу Малого Раковця IV на Закарпатті [Кулаковська та ін., 2018; Gerasimenko et al., 2019; Kulakovska, Usik, 2011].

Методика, використана в цій роботі, охоплює три етапи роботи з даними. Перший – складання загального плану розкопу 1 на основі польових креслень [Кулаковська, Усик, Вотякова, 2007; 2008]. Другий – його кількісно-якісний аналіз з урахуванням категорій

артефактів. Третій – планіграфічний аналіз даних ремонту, задля кореляції результатів попередніх планіграфічних спостережень і реконструкції більш точної моделі діяльності давніх мешканців стоянки [Вотякова, 2021]. Ремонт артефактів зроблено з використанням методичних розробок Віталія Усика [Усик, 1986, 1992].

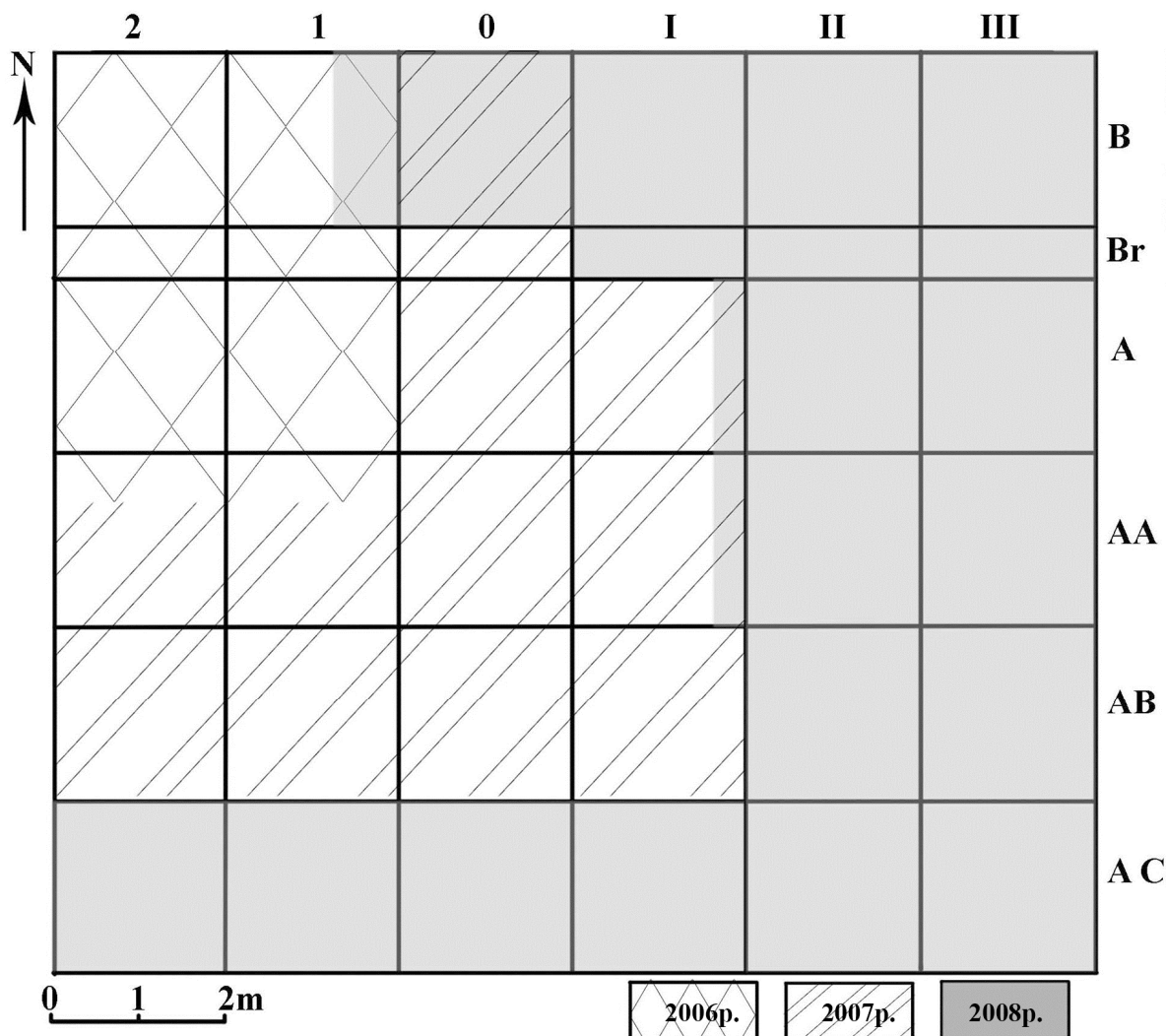

Рис. 2. Стоянка Рубань, план-схема розкопу 1

Fig. 2. Ruban' site, plan-scheme of excavation 1

Аналіз планіграфії розкопу 1 показав низьку щільність залягання знахідок: у середньому сім артефактів на квадрат, до того ж розподіляються вони нерівномірно. Виокремлюються три зони концентрації матеріалів: у північній, південній та південно-східній частинах ділянки (рис. 4). Перша, північна, зона займає три квадрати по лінії В, у її межах відмічено найбільшу кількість нуклеусів, які формують дві ділянки максимальної концентрації на квадратах В-1 та В-І. Друга – найбільша за територією розповсюдження – займає практично всю південну частину розкопу. В її західній частині зафіксовано незначне превалювання кількості ядер над знаряддями, водночас кількість останніх зростає у північно-східному напрямку по лінії квадратів АВ (див. рис. 4). Також варто зауважити, що знаряддя для обробки каменю – нуклеус – використаний як відбійник гальки, зокрема зі слідами розколювання виявлено біля або в межах північної та південної зон.

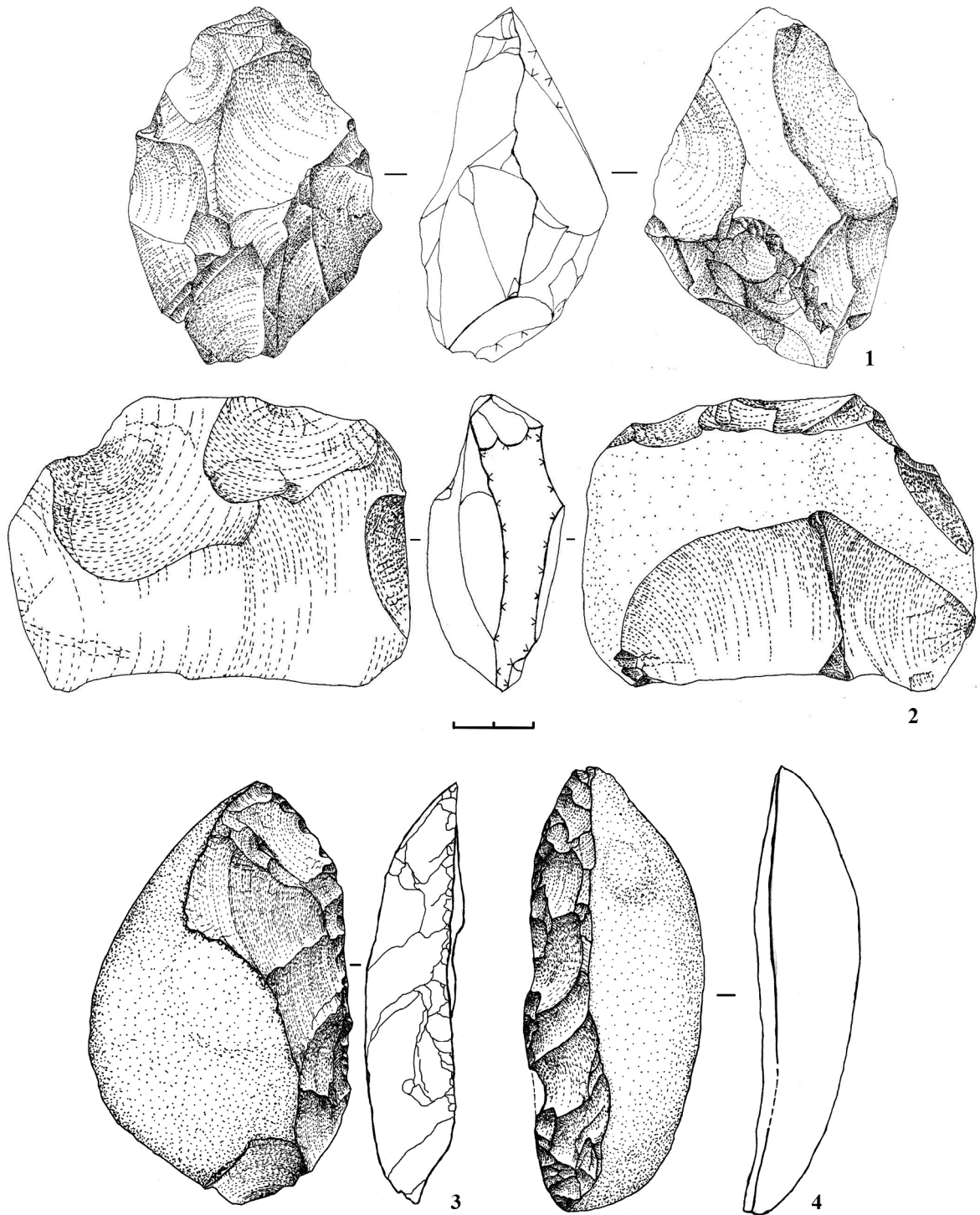

Рис. 3. Стоянка Рубань: 1-2 – нуклеуси, 3-4 – знаряддя
Fig. 3. Ruban' site: 1-2 – cores, 3-4 – tools

Найвищу концентрацію виробів із вторинною обробкою спостережено у третій, південно-східній, зоні, у квадраті AA-II (див. рис. 4). Більшість із цих знарядь – скребла (див. рис. 3, 3–4), частина з них має сліди переоформлення робочого леза. Зауважу, що саме в цьому квадраті знайдено єдиний у колекції ретушер.

У попередньому плані можна окреслити окремі умовні виробничі ділянки на стоянці, дві з яких у північній і південній частинах маркують зони інтенсивного розколювання кам'яної сировини, а одна, локалізована у східній частині, може бути ідентифікована як зона активного використання знарядь.

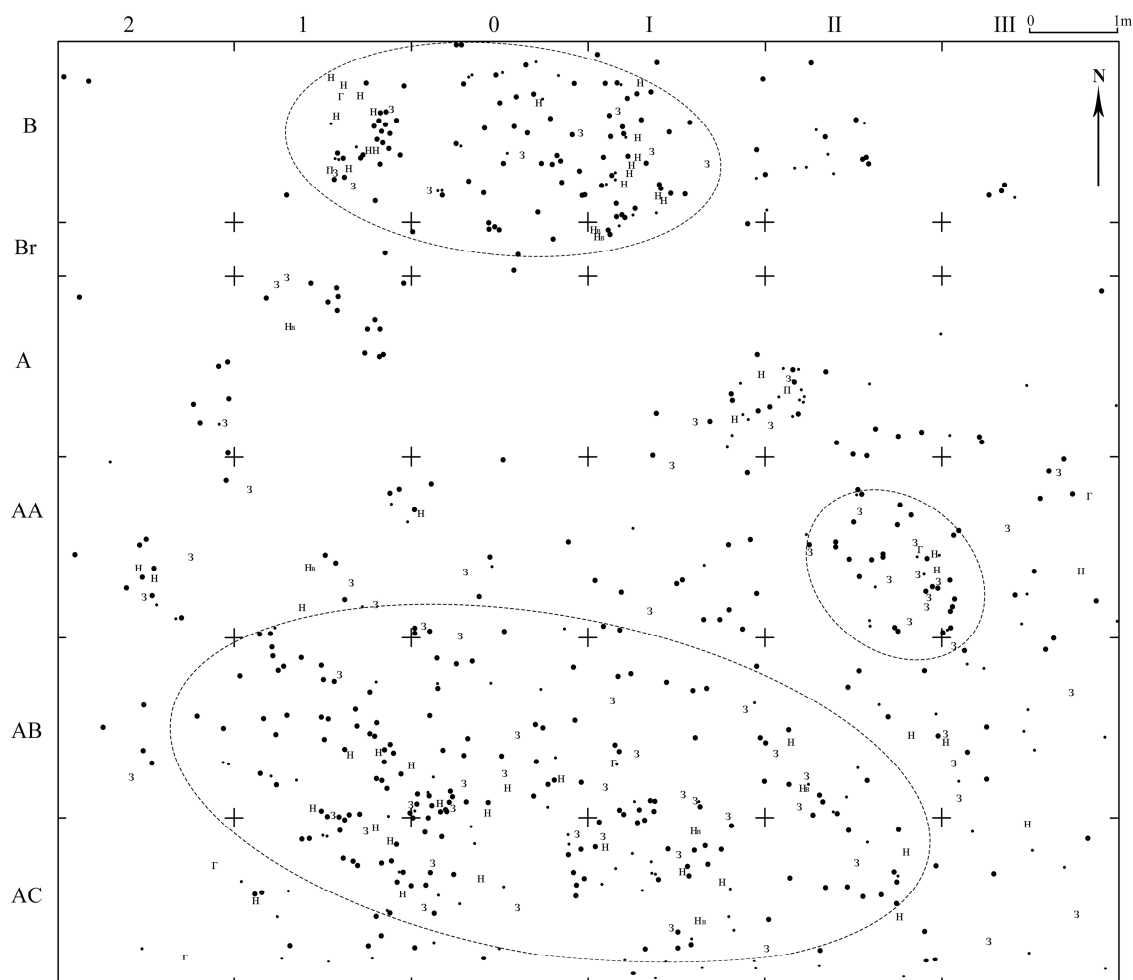

Рис. 4. Стоянка Рубань, розкоп 1, планіграфія розповсюдження артефактів. (• – луска, ● – відщеп, п – пренуклеус, н – нуклеус, нв – нуклеус на відщепі, з – знаряддя, г – галька, * – кордони зон)

Fig. 4. Ruban' site, excavation 1, planigraphy of artifacts. (• – chip, ● – flake, п – pre-core, н – core, нв – core on a flake, з – tool, г – pebble, * – borders)

Планіграфічний аналіз ремонту використано для кореляції цих спостережень. Усього до процесу ремонту було залучено 259 артефактів (30% від усієї колекції), з них 45 виробів відновлено із фрагментів, а інші предмети формують 51 окремий блок розколювання, куди входять нуклеуси, сколи та знаряддя (рис. 5). Аналіз фрагментованих артефактів показав, що в більшості випадків вони походять з одного квадрата і часто розташовані поряд (25 артефактів), рідше – із сусідніх квадратів (15 артефактів).

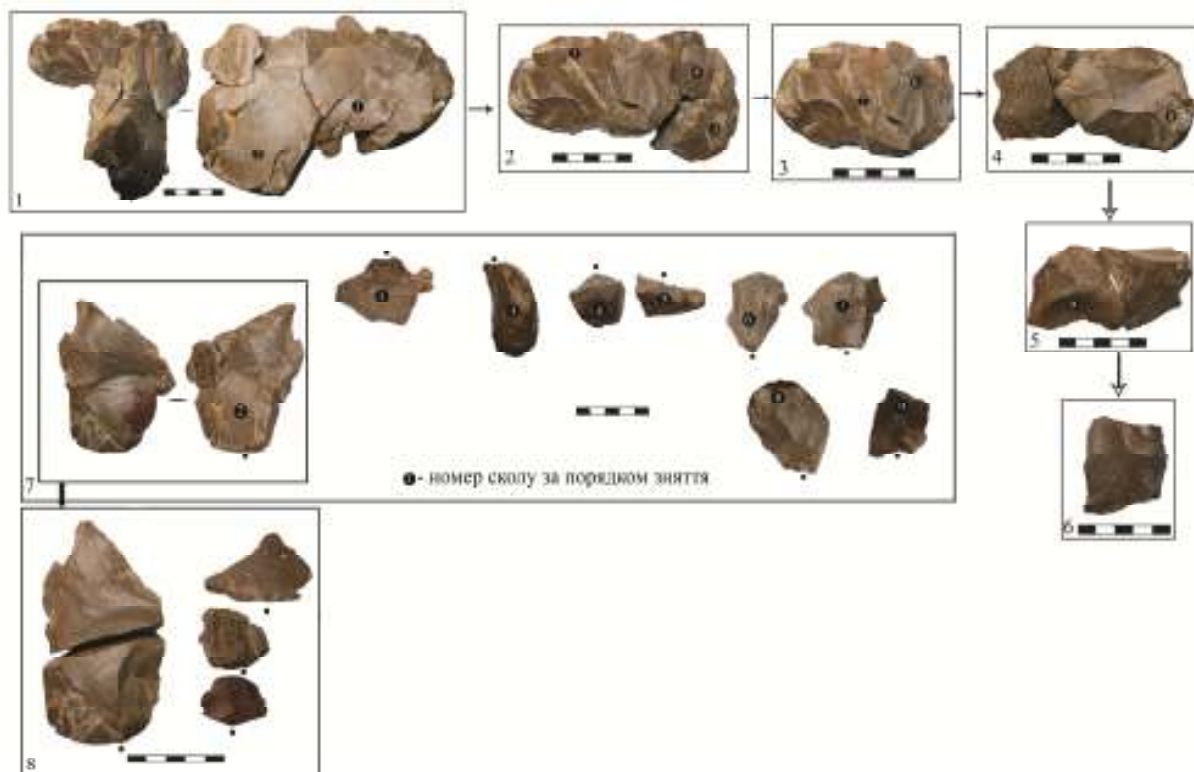

Рис. 5. Стоянка Рубань, блок ремонту: 1-5 – стадії процесу розколювання блока, 6 – нуклеус, 7 – відщепи, 8 – нуклеус на відщепі та сколи зняті з нього
 Fig. 5. Ruban' site, refitting block: 1-5 – stages of the block knapping process; 6 – core, 7 – flakes; 8 – core on the flake and flakes removed from it

Це свідчить про те, що археологічний матеріал не зазнав значного переміщення у просторі. Потрібно зазначити, що найбільше знахідок, відновлених із фрагментів, знайдено на двох ділянках активного розколювання сировини. У п'яти випадках зафіксована відстань між фрагментами в понад квадрат, у чотирьох із них це пов'язано з виробничими процесами: одна частина заготовок спостерігається в зонах розколювання сировини, а друга – в зоні концентрації знарядь. Зауважу, що дві з них були трансформовані у знаряддя вже після фрагментації. Ці випадки можуть бути інтерпретовані як експорт заготовок/знарядь до цієї зони, припускаючи їхнє подальше використання на місці. Артефакти, які формують блоки, залежно від відстані між ними й розташування на площині розкопу, поділяються на дві групи. Перша складається зі знахідок, що фіксуються або в межах двох сусідніх квадратів (8 блоків), або в одному (11 блоків), або розповсюджуються на кілька квадратів, які межують (16 блоків) (рис. 6). Загалом, планіграфія цих блоків відображає місця розколювання в межах двох зон обробки кам'яної сировини на ділянці або маркує їхні кордони. Два блоки ідентифікують місце розколювання пренуклеуса та нуклеуса у квадратах А I і II, себто в безпосередній близькості від зони концентрації знарядь. При цьому частина сколів, знята з нуклеуса, була переміщена до неї. Пренуклеус протестовано кількома сколами та залишено на місці, можливо, як «запас» сировини або як брак у зв'язку з низкою її якості. Зауважу, що у трьох блоках також фіксується переміщення: коли нуклеус перебуває в одному місці, а знаряддя – в іншому, у межах двох зон розколювання або між ними. Друга група блоків ремонту представлена 10 склейками, у яких відстань між артефактами була понад два квадрати (рис. 7). Чотири з них

ідентифікують зв'язок між артефактами в північній і південній зонах розколювання, переважно це переміщення відщепів. В одному випадку нуклеус перебував у першій, а знятий із нього відщеп, використаний згодом як нуклеус – у другій. Інші сім блоків демонструють експорт заготовок/знарядь до східної зони концентрації знарядь у квадраті AA-II.

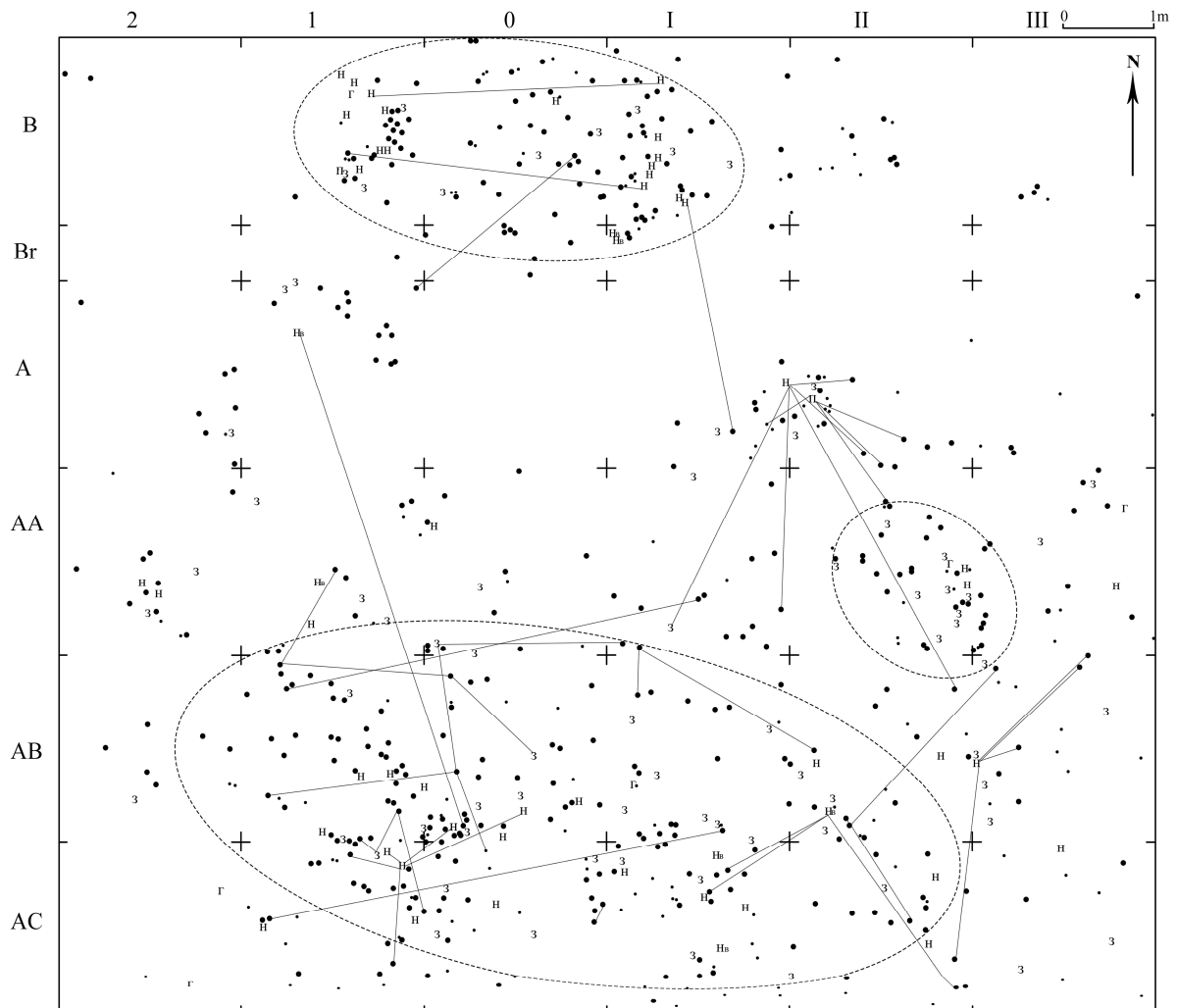

Рис. 6. Стоянка Рубань, розкоп 1, планіграфія розповсюдження артефактів та блоків ремонту. (• – луска, ● – відщеп, п – пренуклеус, н – нуклеус, нв – нуклеус на відщепі, з – знаряддя, г – галька, ⋮ – кордони зон)

Fig. 6. Ruban' site, excavation 1, planigraphy of artifacts and refitting blocks.

(• – chip, ● – flake, п – pre-core, н – core, нв – core on a flake, з – tool, г – pebble, ⋮ – borders)

Отже, одержані дані дають змогу зробити попередню реконструкцію процесів, що відбувалися на території розкопаної ділянки. Низька щільність артефактів може свідчити про короткотривалий візит давніх мешканці на територію стоянки, під час якого вони, використовуючи місцеві сировинні ресурси, провадили комбіновану діяльність, що складається з розщеплення нуклеусів, виготовлення та використання знарядь праці. Сліди цієї діяльності демонструють залишки виробничого комплексу, що складається із двох зон активної обробки кам'яної сировини на півночі й півдні та однієї – концентрації знарядь праці,

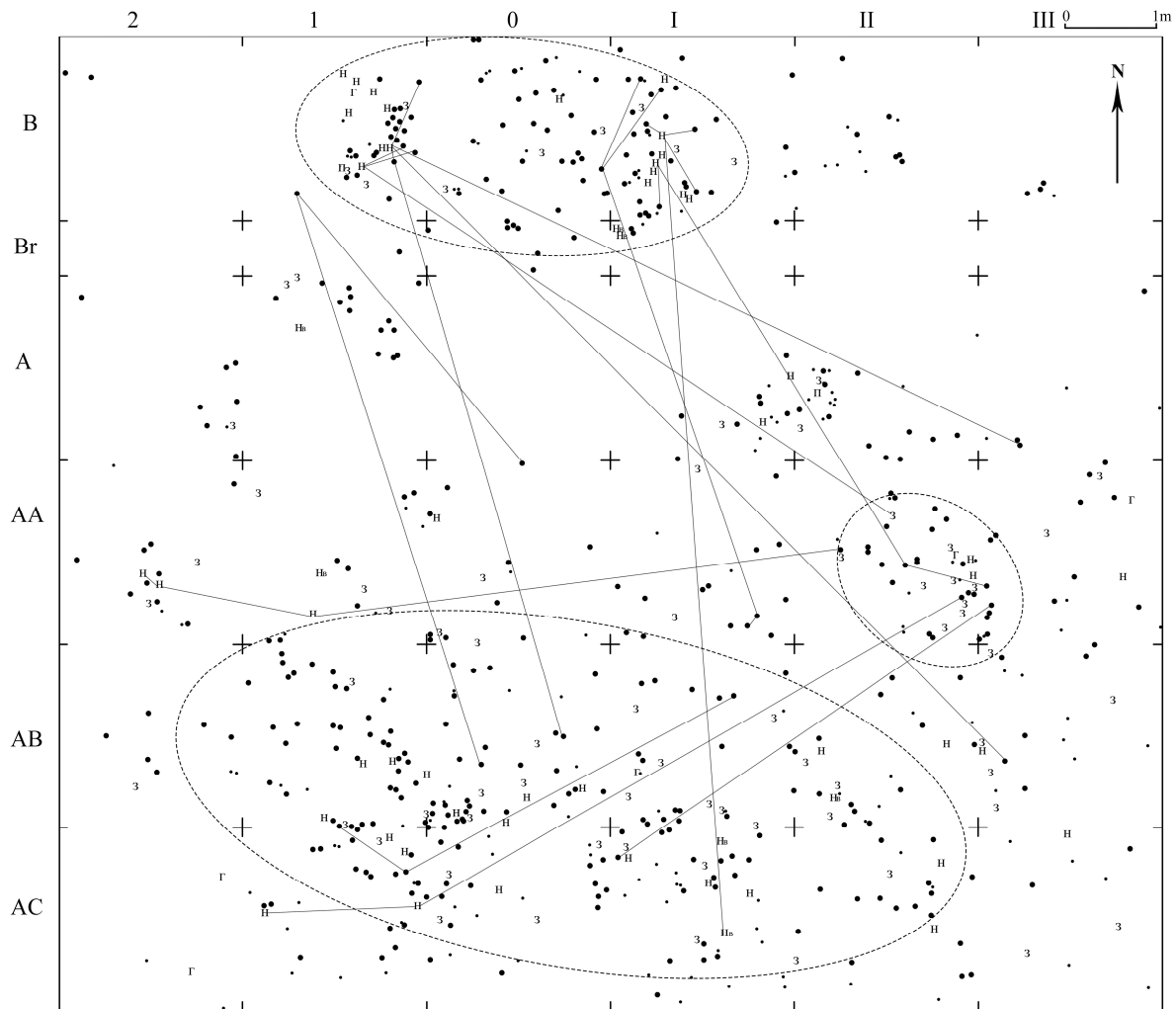

Рис. 7. Стоянка Рубань, розкоп 1, планіграфія розповсюдження артефактів та блоків ремонту (• – луска, ● – відщеп, п – пренуклеус, н – нуклеус, нв – нуклеус на відщепі, з – знаряддя, г – галька, --- – кордони зон)

Fig. 7. Ruban' site, excavation 1, planigraphy of artifacts and refitting blocks (• – chip, ● – flake, п – pre-core, н – core, нв – core on a flake, з – tool, г – pebble, --- – borders)

ймовірно місця їхнього використання, у східній частині. Всі три зони пов'язані між собою двома основними рівнями взаємодії. Перший відображається в експорті заготовок/нуклеусів між зонами обробки кам'яної сировини, коли великі відщепи перемішали в іншу зону і вже там розколювали як нуклеуси. Другий демонструє експорт заготовок/знарядь із зон розколювання до зони використання, при чому їхнє оформлення/переоформлення відбувалося на місці у процесі роботи над ними, про що може свідчити знайдений на цій ділянці ретушер і знаряддя зі слідами модифікації робочого краю.

ЛІТЕРАТУРА

Вотякова, О. Л. (2021). Пам'ятки шарантського типу в середньому палеоліті Закарпаття: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.04 – археологія; НАН України, Ін-т археології. Київ, 15 с.

Вотякова, О., Рац, Б., Весельський, А. (2023). Дослідження палеолітичної стоянки Рубань на Закарпатті. *Археологічні дослідження в Україні 2022 р.*, у друці.

Кулаковська, Л. В., Усик, В. І., Вотякова, О. Л. (2007). *Звіт про роботу Закарпатської палеолітичної експедиції у 2007 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Київ.

Кулаковська, Л. В., Усик, В. І., Вотякова, О. Л. (2008). *Звіт про роботу Закарпатської палеолітичної експедиції у 2008 р.* Науковий архів Інституту археології НАН України. Київ.

Кулаковська, Л. В., Герасименко, Н. П., Усик, В. І., Вотякова, О. Л. (2018). Середньопалеолітична стоянка Рубань у Закарпатті: стратиграфія, хронологія, індустрія. *Археологія та давня історія України*, 1(26), 7–19.

Усик, В. І. (1986). К методике реконструкции приемов первичного расщепления камня в палеолите. В *Четвертичная геология и первобытная археология Южной Сибири*. Тезисы докладов всесоюзной конференции. г. Улан-Удэ, 2–8 июня 1986 г., 1, 25–27.

Усик, В. І. (1992). О реконструкции приемов первичного расщепления камня в палеолите. *Краткие сообщения Института археологии*, 206, 100–104.

Bordes, F., Bourgon, M. (1951). Le Complexe Moustérien: Moustériens, Levallosien at Tayacien. *L'Antropologie*, 55, 1–23.

Gerasimenko, N., Kulakovska, L., Usik, V., Votiakova, O. (2019). Palaeoenvironmental changes during the Middle and Early Upper Paleolithic in the Upper Tysa Depression, Ukraine (Sokyrnytsya and Ruban' sites). *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 28 (2), 275–291. <https://doi.org/10.15421/111928>

Kulakovska, L., Usik, V. (2011). Palaeolithic of Transcarpathian region (Ukraine): chronology and cultural variability. In P. F. Gozhik, N. P. Gerasimenko (Eds.), *The Quaternary studies in Ukraine*. Kyiv: Foliant, 129–140.

REFERENCES

Votiakova, O. L. (2021). Industries of Charantian type in the Middle Paleolithic of Transcarpathia. *Dissertation Abstracts International*. Institute of Archaeology of NAS of Ukraine. Kyiv, 15 p. (in Ukrainian).

Votiakova, O., Ratz, B., & Veselskyi, A. (2023). Research of the Paleolithic site of Ruban in Transcarpathia. *Archaeological researches in Ukraine 2022*, in press. (in Ukrainian).

Kulakovska, L. V., Usyk, V. I., & Votiakova, O. L. (2007). *Zvit pro robotu Zakarpatskoi paleolitychnoi ekspedytsii u 2007 r.* Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy. Kyiv. (in Ukrainian).

Kulakovska, L. V., Usyk, V. I., & Votiakova, O. L. (2008). *Zvit pro robotu Zakarpatskoi paleolitychnoi ekspedytsii u 2008 r.* Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy. Kyiv. (in Ukrainian).

Kulakovska, L. V., Gerasimenko, N. P., Usik, V. I., & Votiakova, O. L. (2018). Middle Paleolithic Site Ruban' in Transcarpathia: Stratigraphy, Chronology, Industry. *Archaeology and Early History of Ukraine*, 1(26), 7–19. (in Ukrainian).

Usyk, V. I. (1986). To the methodical reconstruction of the methods of primary stone splitting in the Paleolithic. In *Quaternary geology and primitive archeology of Southern Siberia*. Abstracts of reports of the All-Union Conference. Ulan-Ude, June 2–8, 1986, 1, 25–27. (in Russian).

Usyk, V. I. (1992). On the reconstruction of methods of primary splitting of stone in the Paleolithic. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii*, 206, 100–104. (in Russian).

Bordes, F., & Bourgon, M. (1951). Le Complexe Moustérien: Moustériens, Levallosien at Tayacien. *L'Antropologie*, 55, 1–23. (in French).

Gerasimenko, N., Kulakovska, L., Usik, V., & Votiakova, O. (2019). Palaeoenvironmental changes during the Middle and Early Upper Paleolithic in the Upper Tysa Depression, Ukraine (Sokyrnytsya and Ruban' sites). *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 28 (2), 275–291. <https://doi.org/10.15421/111928>

Kulakovska, L., & Usik, V. (2011). Palaeolithic of Transcarpathian region (Ukraine): chronology and cultural variability. In P. F. Gozhik, N. P. Gerasimenko (Eds.), *The Quaternary studies in Ukraine*. Kyiv: Foliant. 129–140.

Стаття: надійшла до редакції 26.07.2023
прийнята до друку 16.01.2024

PLANIGRAPHIC ANALYSIS OF THE MIDDLE PALEOLITHIC SITE RUBAN'

Oksana VOTYAKOVA

*Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Volodymyr Ivasyuk Ave., 12, 04210, Kyiv, Ukraine,
e-mail: oksana_votyakova@ukr.net*

The planigraphy of excavation 1 of the Ruban' site was studied, taking into account the context of technological and refitting of artifacts analyses. The main idea is the correlation of data and the reconstruction of the stone knapping process in this area. During the archaeological excavations, the cultural layer was investigated on area of 126 m². The analysis of the planigraphy of the site showed a rather low density of finds and their uneven distribution. There are three zones of material concentration: in the northern, southern and southeastern parts of the excavated site. Planigraphic analysis of artifacts by category showed that we have the largest number of cores in the northern zone. In the southern zone, we can see an increase the concentration of cores and tools in the western part and tools in the eastern part. However, we record the largest number of tools in the southeastern zone. So, preliminarily, three separate production zones can be outlined on the site. Two of them (in the northern and southern parts) mark zones of knapping of stone raw materials. The third zone, located in the eastern part, can be identified as a place of active use of tools. To correlate these observations, a planigraphic analysis of refitting of artifacts was used, which involved 259 artifacts (30 % of the collection). Some of the items were restored from fragments, and others formed separate reconstruct blocks of reduction, which include cores, flakes, and tools. The planigraphic analysis of these artifacts confirmed the presence of a production complex at excavation 1, consisting of two zones of active knapping of stone raw materials in the north and in the south, and one – the use of tools in the eastern part, connected to each other. This relationship is reflected in the export of blanks/tools from the stone knapping zones to the use zone, also blanks/cores between the two stone knapping zones.

Key words: Middle Paleolithic, Ruban' site, planigraphy, refitting.